

Deskriptiiviverbiemme kompositiosta

Sysäyksen tämän kirjoitelman laatimiselle on antanut Paavo Ravilan artikkeliin Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä sisältyvä toteamus: »Affektipitoiset sanat paljastavat eräitä omalaatuisia säännönmukaisuuksia, minkä takia niiden tieteellinen käsittely on täysin mahdollista» (Vir. 1952, s. 274). En suinkaan tarkoita sitä, että seuraavat kaavailut pystyisivät kovinkaan tehokkaasti kartoittamaan tätä aluetta. Olen kuitenkin ollut havaitsevinani eräitä lainalaisuuksia deskriptiiviverbiin äänneasun ja merkityksen välillä. Tarkastelukohdeeksi valitsemani — tosin melko suppea-alaisen — aineiston pohjalta on nähdäkseeni yhdyttävä Ravilan esittämään päätelmään.

Monet merkittävät tutkijat ovat eri aikoina huomauttaneet äänneasun ja merkityksen välisestä yhteydestä (ks. esim. E. M. v. Hornbostel, *Laut und Sinn. Festschrift Meinhof* 1927, s. 329; H. Werner, *Grundfragen der Sprachphysiognomik*, s. 12—30). Tästä asiasta on sangen painokkaasti kirjoittanut myös Hermann Paul (*Prinzipien der Sprachgeschichte*, esim. s. 176, 178). Uudemmasta ulkomaisesta tutkimuksesta mainittakoon Samuel Reissin teos *Language and psychology*, missä tekijä esittää puolisen sataa sanaryhmää, joiden sanat ovat toistensa fonettis-semanttisia variantteja. Näiden sanojen merkitykset eivät ole toisistaan irrallisia, vaan yhteydessä toisiinsa kuvitteellisella, dynaamisella tavalla (s. 2, 6). Meillä ovat painottaneet sitä yleistä käsitystä, että eri äänneillä on erilainen kuvaamisen teho, esim. Veikko Ruoppila (*Muutamia piirteitä puheesta*, Vir. 1934; *Vokaalivaihtelu äänne- ja merkityso pillisena tekijänä*, Piirteitä deskriptiivisanoista, Vir. 1935), Ahti Rytönen (*Deskriptiivisistä sanoista*, Vir. 1935) ja Aarni Penttilä (*Suomen kielioppi*, s. 107—108). Mainittu päätelmä ei suinkaan kiellä sitä, että kaikissa kielissä on runsaasti sellaisiakin sanoja, jotka ovat tällaiseen ilmaisemiseen nähden neutraaleja tai jopa yleisille periaatteille vastakkaisia (Otto Jespersen, *Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung*, s. 398). Deskriptiiviset sanat ovat kuitenkin aikojen kuluessa saattaneet joutua moninaisten äänteen- ja merkityksenmuutosten alaisiksi. Näin ollen niiden äänneasun ja tarkoitteen välinen alkuperäinen suhdekin on useissa tapauksissa hämärtyneet. Tämän vuoksi on usein vaikeaa, jopa mahdotontakin ratkaista eksaktisesti, mitkä sanat ovat laadultaan deskriptiivisiä ja mitkä eivät. (Vrt. Penttilä, *Suomen kielioppi* s. 108; Björn Collinder, *Ihmiskielen synty*, *Suomalainen Suomi* 1957, n:o 3, s. 138; Rytönen, Vir. 1935, s. 99). Kirjoitelmanikaan ei pyri tässä suhteessa vetämään ehdotonta rajaa, vaan eräissä tapauksissa on tyydyttävä puhumaan lähinnä — asian niin ilmaistaakseni — deskriptiivistä sävyä saaneista verbeistä.

Tämän esityksen keskeiseksi havaintomateriaaliksi olen valinnut Ilmari Kiannon Ryysyrannan Joosepista kulkemista kuvailevat deskriptiiviverbit. Lisäksi olen käynyt läpi Sanakirjasäätiön kokoelmista tuhatkunta äänneasultaan ja merkitykseltään mainittuja teosanoja muistuttavaa verbiä. Tässä yhteydessä on tietysti rajoitettava havainnollistamaan tarkasteluni tuloksia vain muutamain hajaesimerkein.

Sanastomateriaalin olen luokittanut äänneasun ja merkityksen välisen yhteyden todentamiseksi kahteen pääryhmään: kevyttä, joutuisaa tai touhukasta kulkemista ilmaiseviin ja laiskahkoa, vaappuvaa tai vaivalloista kulkemista kuvaileviin teosanoihin. Deskriptiiviverbillä kuvaillaan kulloinkin kysymyksessä olevan tekemisen laatua nimenomaan vivahteet tarkasti huomioon ottaen. Tällöin se, minkäasteisesta toiminnasta johonkin muuhun tekemiseen nähden on kysymys, ei ole aina kovinkaan ratkaisevaa. Näin ollen esimerkiksi nopeaa tai vastaavasti hidasta kävelemistä ja juoksemista voivat ilmaista äänneasultaan varsin samanlaiset verbit, vaikka etenemisen nopeus on aivan erilainen. Toisaalta taas kullakin kulkemistavalla on aina ominaislaatunsa: esimerkiksi luontevinkin jalan kulkeminen on aina epätasaisempaa kuin hiihtäminen tai vesitse kulkeminen, jotka perustuvat liukumiseen tai sitä muistuttavaan liikkeeseen. Tämä näkyy myös Ryysyrannan Joosepin deskriptiiviverbien äänneasusta.

Käsitlemiäni verbien vokaalista tarkasteltaessa kiintyy huomio siihen, että kevyttä ja nopeaa liikkumista kuvailevien verbien tavallisimmat vartalovokaalit ovat *i*, *u* ja *e*. Hitaampaa ja kömpelömpää kulkemista ilmaisevat verbit taas sisältävät useimmiten vartalovokaalin *a*, *o* tai *ö*. Veikko Ruoppilan oletamus etu- ja takavokaalien vastakohtaisuudesta kulkemisnopeuden ilmaisemisessa näyttää siis pitävän paikkansa Ryysyrannan Joosepin deskriptiiviverbien valossa (ks. Vir. 1935, s. 134—136). Samansuuntainen käsitys on yleensä myös kirjallisuudentutkijoilla näiden vokaalien ilmaisutehtävistä (Wellek & Warren, *Theory of literature*, s. 164). Rytkönen ounastelee, että äänelinten liikkeillä sekä ilmapirran kululla ja erilaisella tiivydellä on muitakin kuin äänen yhtäläisyyksiä kuvattavan ilmiön kanssa (Vir. 1935, s. 91). Tällaisia nopeata tai kevyttä kulkemista ilmaisevia verbejä ovat Ryysyrannan Joosepissa mm. *keppaista*; *hilpaista*, *hippoa*, *kiptahtaa*; *hurauttaa*, *hurottaa*, *sujauttaa*. Nyt voidaan tietysti sanoa, että esimerkiksi sanat *tömistää*, *pökäistä* ja *pötkiä* sotivat juuri esitettyä vastaan. *Tömistää*-verbin yhteydessä on kuitenkin yleensä kysymys ensi sijassa aivan muusta kuin nopean kulkemisen ilmaisemisesta: sehän kuvailee lähinnä kovaa ääntä, ja voimallisuuden piirre liittyy tähän sanaan myös sen ilmaistessa liikkumista. *Pökäistä* ja *pötkiä* -verbeissä taas tekee pejoratiivinen suhtautuminen kyseessä olevan henkilön liikkumistapaan *ö*-vokaalin ymmärrettäväksi.

Pitkät vokaalit ja diftongit näyttävät olevan omiaan korostamaan niiden sisältämien äänneiden ilmaisulatausta. Niinpä esimerkiksi verbit *viipottaa*, *huijottaa* ja *viuhottaa* kuvailevat erityisen nopeaa ja suoraviivaista menoa. Vastaavasti hidas eteneminen on ilmaistu tehokkaasti esimerkiksi verbillä *lyyhätä*.

Sananalkuisten konsonanttien vaikutuksen valaisemiseksi esitettäköön seuraavat

kulkemista kuvailevien verbien ryhmät: *hurahuttaa, hölkyttää; kepsutella, känkkäällä; liepsahtaa, lönykellä; riepsahtaa, remppailla; viuhottaa, vökälehtiä*. Voimme havaita, että alkukonsonantit eivät ole kovinkaan ratkaisevia sanojen ilmaiseman kulkemisen nopeuteen nähden: samat kerakkeet tulevat kysymykseen molempien pääryhmien verbien alussa. Sanan ensimmäisen konsonantin vaikutus tulee esille vasta vartalon muun äänneaineksen yhteydessä, ts. se tavallaan johdattelee sanan ominaislaadun kehitystä ratkaiseviin tekijöihin: sanansisäistä vokaali- ja konsonanttiin kohti.

Sanansisäisiä yksinäiskonsonantteja tarkkailtaessa kiintyy huomio ennen muuta siihen, että terävä *r*-äänne toistuu sangen usein erittäin nopeaa kulkemista kuvailevissa verbeissä: *hurahtaa, hura(h)uttaa, huristaa, hurottaa, kara(h)uttaa, kurahuttaa, porahuttaa*. Puolivokaali *j* esiintyy sekin varsin usein mutta ainoastaan ensimmäisen pääryhmän verbeissä: *hujottaa, pujahtaa, sujauhtaa*. Korkean vokaalin yhteydessä oleva *j*-äänne tekeekin sanat erittäin sujuviksi ja samalla sopiviksi ilmaisemaan nopeaa menoa. Nopeaa ja kevyttä kulkemista kuvailevissa verbeissä on usein myös *p*- tai *h*-konsonantti: *laputtaa, viipottaa; kahahtaa, kohistaa, viuhottaa*. Huomionarvoista on, että laiskahkoa, vaappuvaa tai vaivalloista kulkemista kuvailevissa deskriptiiviverbeissä kerakeaines on useimmiten pitkä: joko geminaatta tai konsonanttiyhtymä. Näin ollen jälkimmäisestä ryhmästä ei ole juuri saatavissa vertailuainecistoa sanansisäisten yksinäiskonsonanttien ilmaisutehtävien valaisemiseksi.

Geminaatoista tulevat nopeaa tai kevyttä kulkemista ilmaisevissa verbeissä kysymykseen vain terävät klusiiliyhtymät *-kk-* ja *-pp-* (*luikkia; hippoa*), kun taas hitaampaa ja vaivalloisempaa liikkumista ilmaisevissa sanoissa saattaa tavata jopa niinkin pehmeän, sanaa »pidentävän» konsonanttiaineksen kuin *-nn-*:n (junnata).

Konsonanttiyhtymistä on *-ps-* erittäin tyypillinen nopeampaa kulkemista ilmaisevissa verbeissä: *hipsutella, kepsutella, kipsahtaa, kopsahtaa, liepsahtaa, rapsuttaa, riepsahtaa*. Ratkaiseva osuus tähän on ilmeisesti *p*:n terävyydellä. Nopeaa kulkemista näyttävät sopivan kuvailemaan myös *l*- ja *r*-alkuiset yhtymät: *hilpaista, kalkuttaa; porhaltaa*. Onpa edellisen pääryhmän sanoissa myös muutama kolme konsonanttia sisältävää verbiä; yhtymät sisältävät tällöin yleensä *l*:n tai *r*:n sekä klusiiliaineksen: *harppailla, hilppoa; helskyttää, purskauttaa*.

Yhtymä *-lk-* näyttää olevan joskus myös laiskahkoa, vaappuvaa tai vaivalloista kulkemista kuvailevissa verbeissä: *hölkytellä, hölkyttää; jolkutella, jolkuttaa, kolkata, kolkutella*. Vokaaliaineksen osuus on tällöin dominoivampi. Sangen usein kuitenkin jälkimmäisessä pääryhmässä sanojen rytmikin saa kokonaan toisen luonteen: ne käyvät samalla tavalla »kenkutteleviksi» kuin niiden ilmaisema kulkeminenkin. Sanansisäiset, voimakkaat konsonanttiyhtymät katkaisevat usein verbit. Tällöin tulevat kysymykseen ennen muuta nasaalien ja klusiilien muodostamat yhtymät: *jumppailla, kemputella, kämperehtiä, remppailla; kenkutella, kunkkailla, känkkäällä, lynkyttää, lönykellä*.

Edellä esittämästäni lienee käynyt ilmi, että ainakin tässä sanastomateriaalissa todella on Ravilan mainitsemia lainalaisuuksia. Poikkeuksiakin tietysti on, mutta ne näyttävät yleensä selittyvän sanan jonkin osa-aineksen dominoivasta asemasta muuhun äänneasuun nähden. Penttilän lausuman, että deskriptiivisanoista puhuttaessa

yksilöllisellä maulla ja kuvittelulla on paljon sananvaltaa (Suomen kielioppi, s. 108), ulottaisin koskemaan vain yksityistapauksia. Yleisten säännönmukaisuuksien verifioimiseksi toivoisi todellakin entistä syvempää laajaan materiaaliin ja tarkkoihin, ehkäpä osaksi tilastollisiin menetelmiin perustuvaa tutkimusta. Tukeudun tässä myös siihen, että murremaantieteellisten havaintojen valossa deskriptiivisanojen levintäalueet ovat huomattavan laajat, eikä yksityisiä esiintymiä näin ollen voida katsoa satunnaisilmiöiksi tässäkin suhteessa.

L ä h t e e t :

- COLLINDER, BJÖRN Ihmiskielen synty. Suomalainen Suomi 1957.
 von HORNOSTEL, E. M. Laut und Sinn. Festschrift Meinhof. Hamburg 1927.
 JESPERSEN, OTTO Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung. Heidelberg 1925.
 KIANTO, ILMARI Valitut teokset. Helsinki 1959.
 PAUL, HERMANN Prinzipien der Sprachgeschichte. Tübingen 1960.
 PENTTILÄ, AARNI Suomen kielioppi. Porvoo-Helsinki 1963.
 RAVILA, PAAVO Onomatopoeettisten ja deskriptiivisten sanojen asema kielen äännesysteemissä. Vir. 1952.
 REISS, SAMUEL Language and psychology. New York 1959.
 RUOPPILA, VEIKKO Muutamia piirteitä puheesta. Vir. 1934.
 — Vokaalivaihtelu äänne- ja merkitysopillisena tekijänä. Piirteitä deskriptiivisanoista. Vir. 1935.
 RYTKÖNEN, AHTI Deskriptiivisistä sanoista. Vir. 1935.
 WELLEK, RENÉ & WARREN, AUSTIN Theory of literature. London 1955.
 WERNER, HEINZ Grundfragen der Sprachphysiognomik. Leipzig 1932.
 Sanakirjasäätiön kokoelmat